

УДК 027.54(477-25)НБУВ:025.171:271.222(477-25)-756

Галина Ковальчук,

доктор історичних наук, професор, директор Інституту книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
вул. Володимирська, 62, м. Київ, 01033, Україна
e-mail: kovalchuk@nbuv.gov.ua

200-річчя бібліотеки Київської духовної академії

Київська духовна академія (КДА) була створена у 1819 р. на основі і в приміщеннях славнозвісної Києво-Могилянської академії (КМА) на Подолі, закритої 1817 р. Так само і бібліотека КДА [1] формувалася на основі книжкового фонду своєї попередниці – бібліотеки Могилянської академії, переданої спочатку Київській духовній семінарії, а 1819 р. – новоствореній Духовній академії. Відомо, що бібліотеці Києво-Могилянської академії свого часу дарували чи заповідали книги зі своїх приватних зібрань київські митрополити Петро Могила, Рафаїл Заборовський, Тимофій Щербацький, Арсеній Могилянський. Проте, достовірних відомостей про обсяг усього фонду бібліотечного зібрання, успадкованого КДА, немає, інформація у різних джерелах суперечлива. Причиною цього, крім іншого, могли стати наслідки руйнівних пожеж 1780 і 1811 рр. на Подолі, під час яких значна частина бібліотечного фонду була втрачена.

У перехідний період передавання фонду бібліотекою опікувався ієромонах Кирило Куницький, останній бібліотекар Могилянської академії, ректор Київської духовної семінарії, архімандрит київського Братського монастиря, згодом ректор КДА, єпископ Чигиринський, вікарій Київської митрополії. За його керівництва певний час підтримувалися традиції організації та класифікації фонду, які існували в КМА. Проте у подальшому розвиток бібліотеки, склад та зміст її фондів тісно пов'язувалися із навчальним процесом нового закладу.

Упродовж перших 100 років існування, з часу створення Київської духовної академії у 1819 р. і до її закриття у 1919-му, в бібліотеці КДА, за підрахунками Л. М. Дениско [2], змінилося 26 бібліотекарів. Кожен з них самовіддано працював на користь і процвітання бібліотеки, багато хто намагався змінити чи навіть створити свою (нову) систему класифікації фонду, його розстановки – для зручності роботи бібліотекарів і для зручності використання викладачами та студентами, відповідно до предметів, які вивчалися у вищому навчальному закладі православної церкви.

Для кожної бібліотеки головним є не лише збереження й примноження фонду, а й створення катало-

гу чи каталогів з метою зробити цей фонд доступним користувачам. Перший систематичний каталог бібліотеки КДА датується 1826 р., його укладачем був бібліотекар, священник, професор Аверкій Пушнов. Загалом тут зафіксовано 4488 назв книжок. Отже, вже у 1820-х рр. бібліотека КДА мала власну систему бібліотечної класифікації, вела окремі каталоги на кожен частину фонду. Фахівцям відомий і каталог кінця 1830-х рр., в якому зафіксовано книги, видані до 1835 р., а також «Каталог книг внонь поступивших и жертвуемых в академическую библиотеку, 1825–1861 гг.».

Розвиток бібліотеки КДА був доволі непростим. Книжковий фонд з роками помітно збільшувався, бібліотека кілька разів змінювала приміщення. З горища Свято-Духівської церкви книгозбірня у 1824 р. перемістилася на другий поверх будинку КДА, а у 1863–1869 р. розміщувалася в конгрегаційній залі старого навчального корпусу. Коли відзначалося 50-річчя КДА, бібліотека отримала повністю перебудовану під її потреби споруду старого академічного (Мазепинського) корпусу. Фонд книгозбірні на той час налічував майже 12 тисяч назв (25 тисяч томів) і ще 300 рукописів. Була розроблена «Інструкція бібліотекаря академії» [3], яка визначала по скільки книжок, на скільки днів і кому видавати. Обов'язковим вважалося ведення хронологічного, алфавітного, систематичного каталогів, каталогу рукописів і старожитностей, списків дублетів і дефектних видань. Були запроваджені «замісники» книг на полицях та зошит для запису виданих книжок професорам і студентам на руки. Бібліотека постійно поповнювалася за рахунок поточних надходжень, а також дарів як вихованців, викладачів, так і видатних діячів, таких як М. Бантиш-Каменський, граф І. Потоцький, митрополити Євгеній (Болховітінов), Маркарій (Булгаков), Платон (Городецький), архімандрит Антонин Капустін та ін. Зокрема до бібліотеки КДА за заповітом Євгенія (Болховітінова) після його смерті були передані карти, атласи, естампи з його зібрання, а також книга «Четыре евангелии, профессора Чеботарева, с моими замечаниями» [4] (за життя він дарував Академії чимало книжок).

На початку 1870-х рр., коли бібліотеку очолив Костянтин Данилович Думитрашко, розпочалася робота з реорганізації бібліотечної класифікації та розміщення фонду, зокрема укладання алфавітного каталогу (який у подальшому періодично перероблявся). Паралельно відбувалися перерозподіл книжок сукупного фонду, надання їм нових шифрів, які відображали розряди наук, відділення, формат, загальний порядковий номер і порядковий номер у відділенні. 1879 р. у бібліотеці облаштовується читальня, розробляються правила роботи з книгами у читальній залі.

У подальшому при організації бібліотечної роботи враховувалися оновлені Статути духовних академій (1884, 1910 рр.), бралися до уваги зміни кількості кафедр, введення нових дисциплін, вилучення світських наук з переліку академічних. Все це справляло вплив на комплектування книжкового фонду. У 1886 р., коли бібліотеку очолив Амвросій Семенович Криловський, фонд КДА налічував близько 43 тисяч томів друкованих видань (18 132 назви), 710 рукописів, 326 актів і грамот. У листопаді 1900 р., за наказом обер-прокурора св. Синоду К. Победоносцева, бібліотека КДА поповнилася більшою частиною книжкового зібрання Полоцької духовної семінарії, переважно латинською мовою. На ці книги під загальною назвою «Полоцька уніатська бібліотека» А. Криловським був укладений окремий випуск друкованого каталогу (загалом до 1911 р. КДА видала 11 випусків систематичного каталогу). Згодом К. Победоносцев розпорядився передати бібліотеці КДА також кириличні стародруки релігійної тематики, старообрядницькі видання та літературу з питань старообрядництва з книгозбірні генерала-губернатора Д. Г. Бібікова [5].

Слід підкреслити, що з часом для нових видань бракувало місця у бібліотечних шафах. Саме тому було вирішено розставити фонд за форматно-кріпосним принципом, коли за кожною книжкою жорстко закріплюється певне місце на полиці у певній шафі. Цю копітку роботу завершили у 1915 р. Для видань великого формату (*in folio*) відводилися нижні полиці. Шифр книги включав: позначення кімнати бібліотеки, де вона зберігалася (літерами від «А» до «Е»); номер шафи в конкретній кімнаті (римською цифрою); номер полиці конкретної шафи (цифра у чисельнику); порядковий номер книги на цій полиці (цифра у знаменнику). На одній полиці могли стояти книги лише однієї галузі знань. Окремо розставлялися рукописи, мапи, естампи, ноти. В колишній конгрегаційній залі розміщувалися періодичні видання, учнівська і студентська бібліотеки. На першому поверсі одна з кімнат була відведена під архів видань КДА. Для книжок, які друкувалися без обкладинок, Академія замовляла

оправлення в друкарні Києво-Печерської лаври; на корінцях книжок ставилася позначка «К. Д. А.».

Напередодні Першої світової війни у бібліотеці було майже 60 тисяч назв книжок, що становило понад 98 тисяч томів, 953 рукописи, 366 атласів, 2286 томів підручників, 863 періодичні видання. А. С. Криловський уклав останній систематичний каталог бібліотеки, який вийшов у світ 1915 р. у 5 томах, 13 випусках. Він зафіксував 36 339 назв видань. Сюди не були включені книжки з математики, медицини та інших наук, які не вивчалися в академії. Того ж року найціннішу частину бібліотеки КДА евакуювали до Казані, згодом вона повернулася до Києва.

1919 р. Київська духовна академія була ліквідована радянською владою. Йшлося не тільки про ліквідацію Духовної академії – була зруйнована вся система дореволюційної освіти, ліквідовано Київський університет, по всіх вищих навчальних закладах заборонялися богословські і всі інші духовні і навіть історичні дисципліни. Професори КДА працевлаштовувалися як могли, хоча часто залишалися безробітними, голодували, продаючи останнє.

Вже в травні 1919 р. Спільне зібрання Всеукраїнської Академії наук звернулося до уряду (Народного комісаріату освіти) з проханням залишити бібліотеку КДА у власному приміщенні, але передати під егіду Академії наук як джерельну базу для наукових досліджень [6]. Тоді це рішення не було ухвалене. Фундаментальну бібліотеку КДА, в якій налічувалось до 150 тис. одиниць зберігання, разом зі студентською бібліотекою (4542 томи, перенесені до фундаментальної, за легендою, за одну ніч), учнівською, так званою «продажною», книжковим зібранням академічного хору та архівом Академії було частково передано Вищому інституту народної освіти (ВІНО), створеному на базі Університету св. Володимира (рукописи та стародруки надійшли тоді до Музейного містечка на території Лаври). Хоча всім було зрозуміло, що «народній освіті» цей «опіум для народу», як називали в радянський атеїстичний час релігію та релігійну літературу, зовсім не потрібний. Бібліотеці КДА реально загрозувало знищення. Тому керівництво Всенародної бібліотеки України (ВБУ, нині – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, НБУВ) продовжувало доводити уряду необхідність передачі бібліотеки КДА і фондів монастирських бібліотек до головної наукової бібліотеки України, і таки домоглося свого.

З 1 жовтня 1923 р. колишня бібліотека КДА разом із будівлею, майном перейшла у підпорядкування Всенародної бібліотеки України і згодом отримала статус її Подільської філії. Вона займала другий та третій поверхи старого академічного корпусу. Думається, що визначальною фігурою у справі пе-

репідпорядкування бібліотеки КДА був її останній керівник А. С. Криловський. Саме він, незважаючи на складні умови, зберіг бібліотечні фонди від зазіхань різних установ. Безумовно, його підтримали колишні випускники і професори КДА, які в цей час працювали у ВБУ, насамперед М. І. Сагарда. Є всі підстави вважати, що ідеї А. С. Криловського стосовно збереження академічної бібліотеки під дахом ВБУ знайшли підтримку у тодішнього заступника директора установи Віктора Федоровича Іваницького [7]. Як випускник і професор КДА він добре розумів цінність бібліотеки Духовної академії і всіляко сприяв її передачі до ВБУ. Відомо, що директор Всеукраїнської бібліотеки України С. П. Постернак хотів перевозити бібліотечні фонди КДА до приміщень ВБУ, яких і так завжди бракувало, а В. Ф. Іваницький наполіг залишити бібліотеку КДА на своєму місці. Він постійно воював з владою, яка дозволила розмістити на першому поверсі приміщення колишньої академії майстерню, працівники якої поспілкувалися в своїй роботі відкритим вогнем. А. Криловський зайняв у ВБУ посаду молодшого бібліотекаря, але з умовою завідування переданою бібліотекою КДА, а згодом став помічником завідувача Петрівського (Подільського) відділу. У цьому статусі він пропрацював до 1929 р., потім вийшов на пенсію. Помер наприкінці 1930 р.

У фондах бібліотеки КДА на момент її передачі до ВБУ налічувалося 2111 од. зберігання рукописів. Їх передали до відділу рукописів (нині Інститут рукопису НБУВ). Крім того, тут було виявлено 19 інкунабул, 132 палеотипи, 450 церковнослов'янських стародруків XVI–XVIII ст., зокрема твори українських письменників, вчених, церковних діячів Памви Беринди, Кирила Транквіліона Ставровецького, Лаврентія Зизанія, Петра Могили, Мелетія Смотрицького, Сильвестра Косова, Іоанікія Галятівського, Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Дмитрія Ростовського та ін. На багатьох книгах збереглися автографи митрополитів чи інших видатних осіб. Фонди бібліотеки КДА продовжували поповнюватись навіть після ліквідації академії, вже у складі ВБУ, у 20-ті роки ХХ ст., здебільшого за рахунок надходження приватних бібліотек київської професури та колишніх викладачів КДА. Зокрема, фонд поповнили книжкові зібрання професорів П. Петрушевського, В. Іконникова, М. Скабаллановича, М. Пальмова, М. Дроздова, В. Рибинського, останнього ректора академії єпископа Василя (Богдашевського).

До 1992 р. бібліотека КДА розміщувалася в старому корпусі Києво-Могилянської академії на Подолі як філія № 1 Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (назва нинішньої НБУВ у той час). Було збережено старі шифри книжок. У 1986–1987 рр.

здійснено інвентаризацію фонду і складено картковий топографічний каталог на все бібліотечне зібрання КДА.

У 1992 р. бібліотеку КДА перевезли до корпусу бібліотеки по вул. Володимирській, 62, у сховище новоствореного відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. На сьогодні вона налічує понад 96 тис. одиниць зберігання, не рахуючи тих її частин, які зберігаються відокремлено, а саме: архів видань академії, так звана «продажна» бібліотека видань КДА, рукописи, церковнослов'янські та іноземні стародруки, книги громадянського друку XVIII – поч. XIX ст., ноти, мапи і атласи, які поповнили відповідні колекції, створені вже безпосередньо у ВБУ.

Отже, 100 років бібліотека перебувала у складі КДА і ще майже 100 років – у складі нашої бібліотеки. 200 років для бібліотеки – це багато чи мало? З погляду вічності – безперечно мало, а з погляду тривалості людського життя – багато. Сьогодні бібліотека колишньої КДА жива, вона доступна для користувачів. До цього унікального меморіального зібрання регулярно звертаються вчені академічних інститутів, аспіранти, студенти, викладачі університетів, духовних семінарій та академії. Бібліотека активно досліджується також і науковцями НБУВ. Найбільше зусиль до дослідження історії бібліотеки Київської духовної академії доклала авторка монографії та низки статей Л. Дениско, колишня співробітниця нашої бібліотеки. Різних питань з історії бібліотеки торкалися в своїх публікаціях П. Сотниченко, Л. Шаріпова, Н. Шип. Співробітниками відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій розпочато створення електронного каталогу зібрання.

Список використаних джерел

1. Дениско Л. М. *Бібліотека Київської духовної академії*. URL: http://ube.nlu.org.ua/article/Бібліотека_Київської_духовної_академії
2. Дениско Л. М. *Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919)* / наук. ред. О. С. Онищенко ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2006. 224 с.
3. Бурегу В. В. *Академічна бібліотека наприкінці XVIII – у XIX ст.* URL: kdais.kiev.ua/бібліотека/
4. Рукавіцина-Гордієвська Є. В. *Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітинов): Біобліографія. Бібліотека. Архів* / наук. ред. Г. І. Ковальчук ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2010. С. 36–37.
5. *Дмитрій, єпископ чигиринський, ректор КДА – Победоносцеву Константину Петровичу. Благодарність за рішення направити в бібліотеку академії некоторые особенно ценные книги из библиотеки покойного генерал-губернатора Бибикова. 1 января 1901 г.* : ІР НБУВ. Ф. XIII. № 4008. 2 арк.
6. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. *Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918–1941*. Київ, 1998. С. 71–73.
7. *Віктор Федорович Іваницький (1881–1955). Життя, віддана книзі* / упоряд., наук. ред. Г. І. Ковальчук. Київ, 2018. 312 с.